

LINGVOPRAGMATIKA: TIL, INSON VA NUTQIY FAOLIYAT

U. Y. Dushayeva

O'z. D.J.T.U dotsent v.b

Annotatsiya

Ushbu maqolada lingvopragmatikaning mohiyati, uning til va nutqiy faoliyatdagi o'rni hamda inson omili bilan bog'liq jihatlari tahlil etiladi. Lingvopragmatika til birliklarining kontekstga bog'liq holda qanday ma'no kasb etishini, nutqiy jarayonda kommunikativ strategiyalar va pragmatik aspektlarning qanday ishlashini o'rganadi. Tadqiqotda pragmatik aspektlar, kommunikativ niyat, kontekst, implikatura va presuppozitsiya tushunchalariga alohida e'tibor qaratilgan.

Kalit so'zlar: Lingvopragmatika, kommunikativ strategiyalar, kontekst, pragmatik aspekt, nutqiy faoliyat, implikatura, presuppozitsiya.

Zamonaviy tilshunoslikda lingvopragmatika muhim yo'nalishlardan biri hisoblanadi. U nafaqat til birliklarining ma'no jihatdan o'zgarishini, balki ularning real nutqiy vaziyatdagi qo'llanish xususiyatlarini ham tahlil qiladi. Til va nutq inson faoliyatining ajralmas qismi bo'lib, pragmatik jihatdan o'rganilganda, ularning foydalanuvchi niyati va kontekstga bog'liq jihatlari chuqur o'rganiladi.

Til doimo inson hayoti uning ijtimoiy faoliyati bilan uzviy bog'langan holda rivojlanadi va taraqqiy etadi. Til va hayot o'rtasidagi voqelik hech qachon uzilib qolmaydi. Insoniyat muloqotga ehtiyoj seza boshlagan ondan til shakllangan. Lisoniy belgilar orqali fikrini tinglovchiga yetkazishga uringan dastlabki inson ham tilning rivojiga o'zining o'sha harakati bilan hissa qo'shib ketgan. Demak, bugungi kunda takomillashayotgan tilni insondan uzib o'rganib bo'lmaganidek, muloqot jarayonida shaxs holatini ham hisobga olmaslik fikr maqsadini to'la ochib berolmaydi. Shu nuqtai nazardan semantika bag'ridan alohida bo'lib chiqayotgan "yosh va navqiron" pragmatika lisoniy belgilar va uning ifoda shakli orasidagi munosabatlarni tikladi va o'rganyapti. Ma'lumki, tilning amaliy faoliyati nutqiy faoliyatda yuzaga chiqdi. Holbuki, bunda so'zlovchi boy lisoniy bilim zahirasiga ega bo'lishi va undan kerakli o'rinlarda foydalana olish qobiliyatini ham

International Conference on Modern Science and Scientific Studies

Hosted online from Madrid, Spain

Website: econfseries.com

20th March, 2025

shakllantirmog‘i lozim. Shaxs tafakkuri, milliy qadriyatlari, madaniyati, urf-odatlarini, ruhiy olami so‘zlar orqali fikrida namoyon bo‘ladi.

Lingvopragmatika tilshunoslikning alohida tarmog‘i sifatida XX asrda shakllandi. U til birliklarining faqat grammatik yoki semantik jihatlarini emas, balki ularning nutqiy jarayonda qanday ishlatilishini ham o‘rganadi. Bu soha insonning nutqiy faoliyatida tilning ta’sirchanlik darajasini, muloqot strategiyalarini va maqsadga yo‘naltirilgan nutqiy xatti-harakatlarni tahlil qiladi.

Kontekst til birliklarining to‘g‘ri tushunilishida muhim rol o‘ynaydi. U quyidagi turlarga bo‘linadi:

1. Lingvistik kontekst – gapdagi oldingi va keyingi so‘zlar bilan bog‘liq holatlar.
2. Ekstralingvistik kontekst – muloqot ishtirokchilarining ijtimoiy, madaniy va psixologik xususiyatlari bilan bog‘liq omillar.
3. Situatsion kontekst – muloqot qaysi joyda, kimlar o‘rtasida va qanday sharoitda sodir bo‘layotgani bilan bog‘liq holatlar.

Tilshunoslikda implikatura va presuppozitsiya pragmatikaning asosiy tushunchalaridan hisoblanadi.

Implikatura – gapning bevosita aytilmagan, lekin kontekst orqali tushuniladigan ma’nosi.

Presuppozitsiya – gap aytilishidan oldin mavjud bo‘lgan axborot yoki suhbatdoshlar tomonidan qabul qilingan bilimlar to‘plami.

Masalan:

A: Siz bugun universitetga bordingizmi?

B: Yo‘q, kasal bo‘lib qoldim.

Bu yerda „kasal bo‘lib qoldim“ javobi bilvosita „universitetga bormadim“ degan ma’noni anglatadi. Bu pragmatik implikaturaga misol bo‘la oladi.

Nutqiy faoliyatda pragmatik jihatlar odamlar o‘rtasidagi muloqotni samarali tashkil etishda muhim ro‘l o‘ynaydi. Masalan, suhbat davomida:

1. Moslashuv strategiyasi – suhbatdoshning psixologik holatini inobatga olish.
2. E’tiborni jalb qilish strategiyasi – ta’sirchan so‘z va iboralar yordamida auditoriyani jalb qilish.
3. Nutqiy iqtisod strategiyasi – ortiqcha so‘zlarni qisqartirib, ma’lumotni aniq va lo‘nda yetkazish.

International Conference on Modern Science and Scientific Studies

Hosted online from Madrid, Spain

Website: econfseries.com

20th March, 2025

Bundan tashqari, Pragmalingvistikaga oid turli qarashlar tadqiqot predmetini kengroq tushunishga olib keldi. sohaning turli yo‘nalishlarda rivojlanishi. Natijada pragmalingvistikaning nutq akti nazariyasi, deyxis nazariyasi, diskurs nazariyasi, pragmasemantika, pragmastilistika kabi o‘ziga xos „ichki“ tarmoqlari mavjud. Bu sohalarining bir-biridan farqi, eng avvalo, pragmalingvistikaning umumiy predmetini alohida qismlarga ajratish va har bir qismini batafsil o‘rganishda namoyon bo‘ladi. Pragmalingvistikaning ta‘rifi qanchalik xilma-xil bo‘lishidan qat’iy nazar, tadqiqotchilar quyidagi asosiy g‘oyalarga rozi bo‘lishadi:

- Kommunikativ faoliyatni tavsiflashning asosiy nuqtasi - bu faoliyat tushunchasi;
- Til - muloqot ishtirokchilarining o‘zaro munosabatlarini faollashtirish vositasi;
- Til faoliyatining paydo bo‘lishi muloqot muhiti bilan bevosita bog‘liq bo‘lgan hodisadir.

Bularning barchasi pragmalingvistikaning muayyan sohaları uchun tadqiqot ob‘ekti bo‘lishi mumkin. Masalan, lingvistik aloqa tizimi nutq predmeti nuqtayi nazaridan o‘rganilganda nutqiy harakat turlarining mazmuni, muloqot maqsadining o‘rni, teg ifodasi kabi hodisalarga e‘tibor beriladi. Lingvistik pragmatika tilshunoslikning nazariy jihatdan shakllangan bo‘limi sifatida til darajalari o‘rtasidagi o‘zaro bog‘liqlikda alohida o‘rin tutadi. Xususan, fonopragmatiklik asosida ierarxik munosabatlar bilan uzviy bog‘liq bo‘lgan leksopragmatik, morfopragmatik va sintaktopragmatik talqinlari tilning fonetika, leksikologiya, morfologiya, sintaksis kabi darajali birliklarining pragmatik vazifasi shakllantiradi. Pragmatikaning bu darajadagi birliklarning vazifasi lingvistik pragmatizm nazariyasi uchun asosdir. Lingvistik pragmatizmning mohiyatini ifodalovchi nutq akti nazariyasini o‘rganish tilning ekspressiv va tushunarli tabiatini ochish bilan uzviy bog‘liqdir. Haqiqiy borliq olami bilan bog‘liq barcha hodisalar o‘zaro bog‘langan bo‘lib, ular tafakkur faoliyati quroli sifatida ongda inson sezgilari (ko‘rish, eshitish, his qilish) vositalarida sintezlanadi va talaffuz harakati orqali tilda qaytadan namoyon bo‘ladi.¹

¹ Хакимов, Муҳаммад. Ўзбек прагмалингвистикаси асослари. -Тошкент: Академнашр, 2013. -176 б

International Conference on Modern Science and Scientific Studies

Hosted online from Madrid, Spain

Website: econfseries.com

20th March, 2025

Xulosa qilib aytganda, Lingvopragmatika tilni muloqot jarayonida tushunish va qo‘llashda muhim o‘rin tutadi. Inson omili, kontekst va pragmatik jihatlar nutqiy faoliyat samaradorligini oshirishga xizmat qiladi. Tilshunoslikda lingvopragmatik tadqiqotlarning rivojlanishi muloqot jarayonini chuqurroq tushunishga yordam beradi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. F. Абдурахмонов, А. Сулаймонов, Х. Холиёров, Ж.Омонтурдиев. Ҳозирги ўзбек адабий тили. Синтаксис. Тошкент, “Ўқитувчи” - 1979, -208б.
2. Сафаров Ш. Прагмалингвистика. Монография. – Тошкент, -2008 , -318 б
3. Сафаров Ш. Прагмалингвистика. Монография. – Тошкент, -2008 , -318 б
4. Хакимов, Муҳаммад. Ўзбек прагмалингвистикаси асослари. -Тошкент: Академнашр, 2013. -176 б.